

- 2.История Республики Молдова. С древнейших времен до наших дней / [В. Е. Андрущак, П. А. Бойко, В. И. Царанов та ін.]. Асоціація учених Молдови ім. Н. Милеску-Спэтару, изд. 2-е, перераб. и доп. Кишинёв: «Elan-Poligraf», 2002. 360 с.
- 3.Мелешкина Е. Ю. Опыт формирования нации и государства в Молдавии // Политическая наука. 2008. №1. С. 59–82.
- 4.Молдавська Автономна Соціалістична Радянська Республіка (Матеріали до опису АМСРР і округ УСРР). Х. : Центральне статистичне управління УСРР, 1926. 60 с.
5. Стати В. История Молдовы / Василе Стати (пер. с молд.), 2-е, доп. и отред. изд. Кишинёв: Arva Color, 2014. 482 с.
- 6.Тучинський В. А. Молдавська Автономна Радянська Соціалістична Республіка у складі УСРР 1924-1940 рр.: до питання про історичні корені виникнення сучасної проблеми Придністров'я // Київські історичні студії. 2016. № 1. С. 27-31.
- 7.Феномен Придністров'я / [Н. В. Бабилунга, С. И. Берил, Б. Г. Бомешко та ін.]. Тирасполь: РИО ПГУ, 2003. 336 с.
- 8.Царанов В. И. История Молдавской ССР с древнейших времен до наших дней. Кишинёв: Штиинца, 1984. 551 с.
- 9.Царанов В. И. Молдавское государство: извилистый путь развития // Русин. 2009. №2 (16). С. 7-32.

Олег Мельничук

РАДЯНСЬКО-ФІНЛЯНДСЬКА ВІЙНА 1939-1940 РР. ЗА МЕМУАРАМИ К.Г. МАННЕРГЕЙМА

У статті проаналізовано події радянсько-фінської війни за мемуарами відомого державного та військового діяча Фінляндії – К. Г. Маннергейма. Охарактеризовано перемоги та поразки на дипломатичному фронті. Проведено порівняльний аналіз військових сил сторін напередодні конфлікту. Окреслено загальний перебіг військових дій. Визначено слабкі та сильні сторони в діях супротивників. Розкрито роль та значення міжнародної допомоги Фінляндії.

Ключові слова: армія, військове керівництво, радянсько-фінляндська війна, К. Г. Маннергейм.

Характерною ознакою імперій на будь-якому етапі історичного розвитку була і залишається агресивна зовнішня політика. Яскравим підтвердженням цьому була Російська імперія, історія якої з моменту заснування і до останніх днів супроводжувалась загарбницькими війнами та збройними

конфліктами. Загибель імперії та утворення на її уламках нового державного утворення – Радянського Союзу не змінила основ зовнішньої політики, яка за своєю суттю залишилась імперською. Агресії по відношенню до суверенних держав Європи та Азії стали звичною практикою упродовж усього періоду його існування. Із розпадом Радянського Союзу спадкоємницею імперських традицій проголосила себе Російська Федерація, продовжуючи провокувати збройні конфлікти та посягаючи на територіальну цілісність сусідніх держав.

Аналізуючи агресії проти суверенних держав в історичній ретроспективі, ми можемо переконатись, що, незалежно від часу існування, назви держави-агресора чи жертви, в їх основі є багато спільних рис, вивчення яких дозволяє винести певні уроки як щодо протистояння агресору, так і запобігання новим збройним конфліктам. Адже психологія агресора, його мета та шляхи реалізації залишаються незмінними. А тому вивчення успішних практик протистояння та боротьби з агресором видаються достатньо корисними. Особливої актуальності означена проблема набуває в умовах сучасної російсько-української війни, в якій Збройні сили України захищають суверенітет держави від російських окупантів.

За своєю суттю сучасна російсько-українська війна має чимало паралелей із радянською агресією проти Фінляндії під час Зимової війни 1939-1940 рр. Це стосується, передусім: передумов та причин збройного конфлікту, стратегії і тактики ведення військових дій, феномену єднання нації та успішного протистояння окупантам, засудження дій агресора міжнародною спільнотою тощо. Водночас історія означеного збройного конфлікту є недостатньо вивченою в українській історіографії. Цій проблемі безпосередньо присвячена праця А. Носкова [1]. Історіографічні аспекти політики СРСР щодо Фінляндії, у тому числі й означеного періоду, відображені у праці В. Іванова [2]. Окремі відомості можна почерпнути із перекладених українською мовою праць іноземних авторів, присвячених Другій світовій війні [3, 4]. Джерелом до вивчення подій можуть слугувати перекладені щоденники шведської дитячої письменниці Астрід Лінгрен [5]. Важливою подією, що сприяла більш глибокому пізнанню усіх аспектів радянсько-фінляндської війни, стало видання в Україні у 2020 та 2022 рр. перекладених мемуарів відомого військового та державного діяча Фінляндії

Карла Густава Маннергейма [6]. Останній, обіймаючи найвищі військові та державні посади, не лише відіграв провідну роль у створенні незалежної Фінляндії, але й зумів забезпечити збереження її суверенітету в роки глобальних воєнно-політичних конфліктів, що загрожували самим основам її існування. Недаремно К.Г. Маннергейма називають сьогодні «батьком сучасної Фінляндії» та «найвеличнішим діячем у фінській історії усіх часів».

Метою статті є аналіз подій радянсько-фінляндської війни 1939-1940 рр. за мемуарами К. Маннергейма.

Характеризуючи передумови війни, названої згодом Зимовою (у Фінляндії вона отримала назву «Талвісота»), К. Г. Маннергейм стверджує, що дипломатичні кроки з підготовки майбутньої агресії Радянського Союзу проти Фінляндії були започатковані ще у квітні 1938 р., одразу після здійсненого Німеччиною «аншлюсу» Австрії. 14 квітня другий секретар посольства Радянського Союзу в Гельсінкі Б. Ярцев, він же агент радянських спецслужб та резидент розвідки НКВС у Фінляндії, повідомив міністра закордонних справ Р. Голсті про отримання ним повноважень для обговорення можливих шляхів «більшого порозуміння» між Фінляндією та СРСР [6, с.77]. Потребу в цьому радянський представник обґрунтовував прагненням Німеччини використати в майбутньому територію Фінляндії для нападу на Радянський Союз, а також спробами «фінських фашистських елементів» здійснити державний переворот всередині країни. Зважаючи на це, радянський уряд зажадав гарантій того, що Фінляндія в разі настання війни не перейде на бік Німеччини проти СРСР, при цьому сутність гарантій не було конкретизовано.

Переговори тривали у повній секретності упродовж весни-літа 1939 р. І лише 11 серпня радянський дипломат отримав проект майбутньої угоди між двома державами. В ній йшлося про позицію нейтралітету Фінляндії та недопущення на свою територію будь-яких іноземних військ, а також прагнення Фінляндії зміцнювати свої кордони (в т.ч. військову підготовку на Аландських островах) для збереження територіальної цілісності. У відповідь радянське керівництво запропонувало укласти письмовий договір, який би містив зобов'язання Фінляндії протидіяти німецькому нападу та отримувати збройну допомогу від СРСР. Крім того, радянське керівництво бажало контролювати будівництво оборонних споруд і побудувати

власну укріплену авіаційну базу та базу флоту на острові Суурсаарі. Така пропозиція, на думку фінів, була неприйнятною, оскільки напряду загрожувала суверенітету держави та суперечила політиці неприєднання. Після цього переговори на деякий час припинились, а запланована торгова угода між двома країнами так і не була укладена [6, с. 80].

Ситуація ускладнилась після укладення Мюнхенської угоди, за якою Німеччині були передані Судети разом із лінією чехословацьких укріплень. Внаслідок цього Радянський Союз втрачав союзника у протистоянні Німеччині. 5 березня 1939 р. нарком закордонних справ М. Літвінов передав через посла Фінляндії у Москві пропозицію нових переговорів. Цього разу Радянський Союз вимагав надати в оренду на 30-річний термін 5 островів у Фінській затоці для облаштування там спостережних пунктів. При відмові, фінам було запропоновано для обміну територію в Східній Карелії площею 183 кв. км. Однак, фінський уряд 13 березня відхилив і цю пропозицію. Не змінилась позиція уряду і після неодноразових спроб К.Г. Маннергейма переконати керівництво держави в доцільності та корисності подібних поступок для Фінляндії. Крім того, він запропонував відсунути кордон від Ленінграда в обмін на території в Карелії. Однак, фінський уряд, побоюючись втратити свою популярність серед народу, не погодився на пропозицію. На думку К.Г. Маннергейма, шанс для Фінляндії був упущений. Це стало зрозуміло після призначення наркомом закордонних справ В. Молотова та взяттям СРСР курсу на зближення з Німеччиною [6, с.90-91]. В той же час, К.Г. Маннергейм не був переконаний у тому, що при задоволенні попередніх вимог СРСР, останній не виставив би нових вимог восени 1939 р.

Аналізуючи предмет переговорів СРСР із урядами Англії та Франції, що розпочались у травні та, з перервами, тривали до серпня 1939 р., К.Г. Маннергейм вважав їх з самого початку безперспективними. А після призначення В. Молотова та взяття курсу на зближення з Німеччиною, вони були покликані лише посилити позицію СРСР у перемовинах із Німеччиною [6, с.101].

Пакт Ріббентропа-Молотова, укладений 23 серпня 1939 р. автор мемуарів розцінював як «сходінку на шляху до Другої світової війни», що поставив фінську зовнішню політику перед суворим випробуванням. Хоча, за його спостереженнями, сподівання фінів на дружбу з німецьким народом були у той час настільки міцними, що вони розцінювали укладену угоду як

чинник для стабілізації відносин із Радянським Союзом. Ілюзії розвіялись лише з початком радянської експансії в країнах Прибалтики, після окупації яких черга підходила і до Фінляндії [6, с.102].

Вже 5 жовтня 1939 р. через посла Фінляндії у Москві було передана вимога надіслати представника для переговорів. Головою делегації був обраний державний радник Ю. Паасікві, на той час – посол Фінляндії у Стокгольмі, який володів російською мовою та мав досвід переговорів із росіянами. В якості військового радника до делегації увійшов полковник А. Паасонен. Отримуючи необхідні вказівки перед від'їздом, члени делегації не могли спрогнозувати всю жорсткість вимог, висунутих радянським керівництвом [6, с. 106].

Переговори розпочались 12 жовтня із вимоги Й. Сталіна підписати «договір про взаємну допомогу», на зразок тих, які вже до цього були укладені із країнами Балтії. Посилаючись на безпеку Ленінграда, радянський уряд висунув додаткові вимоги: здати в оренду на 30 років порту Ганко; надати право використовувати село Лаппог'я в якості якірної стоянки для кораблів; поступитись частиною островів Фінської затоки та земель Карельського перешийка в обмін на значно більшу територію на заході та півдні Карелії; зруйнувати фортифікаційні споруди на Карельському перешийку по обидва боки від нового кордону; не брати участі у міжнародних групах чи альянсах, спрямованих проти іншої сторони. На зауваження фінської делегації Й. Сталін відзначив, що такі вимоги є мінімальними і що Фінляндія не зможе зберегти свій нейтральний статус в майбутніх конфліктах. Таким чином про об'єктивність переговорів, на переконання К.Г. Маннергейма не могло бути й мови. Водночас, ніхто в тодішніх умовах не вірив, що СРСР піде на відкритий конфлікт.

Аналізуючи радянські вимоги з позицій стратегічної оборони, автор мемуарів переконаний, що в результаті таких поступок Фінляндія суттєво б послабила своє становище. Тим не менше, розуміючи, що фінська армія не зможе належним чином протистояти майбутній агресії, він пропонував шукати компромісу та вийти із ситуації з найменшими втратами. К.Г. Маннергейм висловив впевненість, що Радянський Союз, успадкувавши панславістські ідеї царської Росії, хоч і завуалювавши їх комінтернівською ідеологією, не упустить можливості наполягти на своїх інтересах за допомогою зброї.

Тим більш, що, за даними розвідки, СРСР накопичував військові сили на Карельському перешийку [6, с.113].

Розмірковуючи над дипломатичними способами запобігання майбутній агресії, К.Г. Маннергейм радив звернутися до Ліги Націй, а також активізувати відносини з Англією, Францією та Туреччиною для формування антирадянської та антинімецької коаліцій. В той же час, автор стверджує, що західна підтримка була б ефективнішою, якби Фінляндія мала б сильну оборону [6, с.116]. Натомість уряд не дослухався до його пропозицій як голови Ради оборони та не виділяв належні кошти для закупівлі озброєння.

Як відомо, приводом для радянської збройної агресії став інцидент у Майнілі. Радянський уряд звинуватив фінів у навмисному артилерійському обстрілі прикордонного села, в результаті чого загинули три солдати та молодший офіцер, ще дев'ять було поранено. Відкидаючи радянську ноту протесту з цього приводу, фінські військові фахівці обґрунтовано доводили, що обстріл було здійснено із радянської території. Лише згодом, захопивши радянських полонених під час військових дій, фіни дізнаються про всі деталі цієї незграбно влаштованої провокації.

Однак тоді інцидент був використаний для початку військового вторгнення і вже 29 листопада 1939 р. прикордонники в Петсамо зазнали першого нападу, а наступного дня радянські війська розпочали військові операції на землі, на морі та в повітрі. Радянська авіація, використавши територію Естонії, зуміла непомітно підібратись до Гельсінкі і скинути важкі боєприпаси на порт Гієталагті, центральний вокзал, головний аеропорт «Малмі» та робітничі райони міста. Окрім того, радянські ВПС провели руйнівні атаки багатьох провінційних містечок та інших населених пунктів. В цей же день, К.Г. Маннергейм був призначений на посаду головнокомандувача.

На наступний день, 1 грудня, радянське інформбюро повідомило про створення у прикордонному фінському селищі Терійокі маріонеткового «народного уряду Фінської Демократичної республіки» на чолі з Отто Куусіненим, фінським комуністом та радянським партійним діячем, який в 1918 р. втік у радянську Росію після невдалої спроби заколоту. Водночас по радіо передали заяву бутафорського уряду, адресовану фінському народові, яка цілком викривала справжні цілі агресора. Брутальна форма заяви, на думку К.Г. Маннергейма,

лише засвідчила нерозуміння радянським керівництвом соціального та державного стану цивілізованої незалежної країни. В заяві йшлося: «... *Радянський Союз, котрий ніколи не загрожував Фінляндії та не турбував її, котрий завжди поважав її незалежність та двадцять років терпів ниці провокації від влади білофінських авантюристів, тепер вважає за необхідне силами Червоної армії покласти край загрозам своєї безпеки. Ця мета повністю відповідає життєвим інтересам нашого народу. А відтак народні маси Фінляндії з величезним ентузіазмом зустрічають доблесну, непереможну Червону армію та вітають її, знаючи, що Червона армія прибула до Фінляндії не завойовувати, а звільнити дружній народ. ...*» [6, с.129]. В документі зазначалось про підтримку «новоспеченим» урядом усіх дій Червоної армії на фінській території та висловлено подяку Радянському Союзу за «допомогу». «Народний уряд» оголошував про створення І армійського корпусу, котрий мав формуватися із фінських добровольців та стати «ядром майбутньої Фінляндської народної армії». Склад уряду проголошувався тимчасовим, який після остаточної перемоги мав бути доповнений представниками різних партій і груп та схвалений новообраним парламентом. «Народний уряд» Фінляндії звертався до радянського уряду з пропозицією укласти пакт про взаємодопомогу, аби «справдити багатовікову надію народу Фінляндії: возз'єднання фінського народу з народом Карелії в межах єдиної та незалежної Фінляндської держави» [6, с.129].

Як і слід було очікувати, вже на наступний день радянський уряд «погодився на пропозицію» і того ж дня було укладено договір. Цікаво, що текст заяви та інші документи, включно із договором про взаємодопомогу і дружбу, не були перекладені з фінської, а написані російською в Народному комісаріаті закордонних справ СРСР за участі В.Молотова та А.Жданова, які особисто правили текст. Так, наприклад, В. Молотов додав до заяви тезу, що основною метою «народного уряду» є не підтримка Радянського Союзу, а повстання проти чинного уряду Фінляндії. Також він запропонував ввести у проект документу тезу про те, що незалежна і самостійна Фінляндія можлива лише у дружбі з СРСР. А. Жданов запропонував перед заголовком Декларації помістити слова «Радіоперехоплення. Переклад з фінської» та під заявою написати прізвища членів «народного уряду». Це були «домашні заготовки» сталінського

керівництва напередодні агресії. Про ці плани Отто Куусінен ще 28 листопада повідомляв резиденту радянської розвідки. Сам текст «Договору ...» склали співробітники наркомату закордонних справ Аркадій Соболев та Семен Козирев [6, с.528].

У внутрішній політиці «народне правління» ставило перед собою завдання: створити народну армію Фінляндії; встановити державний контроль над банками та великими промисловими підприємствами; вжити спеціальних заходів для ліквідації безробіття; скоротити робочий день до 8 годин та надати двотижневу літню відпустку; конфіскувати великі землеволодіння та передати їх безземельним та малоземельним селянам; звільнити селян від податків; «демократизувати» державний устрій, адміністративний та судовий апарат; збільшити фінансування освіти та культури [6, с.113].

К.Г. Маннергейм стверджує, що в тогочасному фінському суспільстві заяву «народного уряду» ніхто не сприймав серйозно, а радянські листівки з обіцянками «хліба народові Фінляндії, якого спіткав голод», скинуті на столицю разом із бомбами, не викликали нічого, крім сміху. Цю пропагандистську «качку» згодом використав В.Молотов, відповідаючи на запитання закордонних кореспондентів, навіщо радянська авіація бомбить мирне фінське населення. Він відповів, що радянська авіація скидає не бомби, а хліб для голодного населення фінських міст. З того часу фіни стали називати радянську касетну авіаційну бомбу розміром 2,25 x 0,9 м, що складалася із 60 невеликих запалювальних бомб – «хлібною корзиною Молотова», а малогабаритні авіабомби – «хлібницями Молотова» [6, с.529].

Варто звернути увагу, що радянський уряд у своїй заяві підтримав право східних карелів на об'єднання із своїми одноплемінниками – фінами. Цей політичний хід советів, за словами К.Г. Маннергейма, демонстрував плани Москви «проковтнути» Фінляндію цілком, тому будь-які надії на мирне врегулювання конфлікту були втрачені. Увесь народ Фінляндії зрозумів, що єдиний шлях на спасіння полягав у повному єднанні задля боротьби із агресором.

Автор мемуарів стверджує, що оборона фінської території відбувалася у значно вигідніших умовах, ніж це було у 1918 р. Війська прикриття та польову армію до лінії фронту вдалося доправити заздалегідь. Упродовж 4-6 тижнів війська мали

можливість ознайомитись із територією, зміцнити польові укріплення, провести мінування місцевості. Та були інші фактори, які складалися не на користь фінської армії. Йшлося, насамперед, про кількісну перевагу ворога та неможливість поповнити армію підготовленими резервами. Протитанкової оборони майже не існувало, а важка та зенітна артилерія мала у своєму розпорядженні лише декілька батарей. Складною залишалася ситуація із забезпеченням боєприпасів та паливно-мастильних матеріалів. Зокрема, набоїв для гвинтівок та кулеметів вистачало на 2,5 місяці, снарядів для мінометів, польових гармат та важкої артилерії – на 20 днів, паливно-мастильних матеріалів – на 2 місяці, авіабензину – на 1 місяць. Авіація у своєму розпорядженні не мала навіть половини необхідного штатного складу, дефіцит засобів зв'язку складав від 45 до 100%. Нестача обмундирування та спорядження складала до 80%, тому польова армія, прибуваючи на пункти зосередження, була одягнута переважно у цивільний одяг. Слабкою та незадовільною була організація промисловості, що відповідала за матеріальне постачання [6, с.135].

Загалом на початок війни радянські війська, зосереджені на кордоні, нараховували 340 тис. солдат, мали на озброєнні 2500 гармат, понад 1300 танків та броньованих машин, близько 1700 літаків. Фінські війська на цей час мали лише 180 тис. солдат, приблизно 700 гармат, 270 літаків та 25 танків. Співвідношення на користь радянських військ, станом на 30 листопада 1939 р., виглядало наступним чином: дивізії – 1:3, танки – 1:80, артилерія – 1:5, літаки – 1:5, кораблі – 1:8 [6, с.530].

Диспропорція сил проглядалася чіткіше, якщо порівняти чисельність та вогневу міць фінської та російської дивізій. До складу фінської входило 14 200 осіб, в той час коли російська нараховувала 17 500. У складі радянської дивізії були 2 артилерійські полки (у фінській – один), 1 протитанковий дивізіон (у фінській – жодного), 1 танковий батальйон із 40-50 одиниць (у фінській – жодної), одна зенітна рота (у фінській – жодної). За кількістю автоматичної зброї та кулеметів російська дивізія була в середньому вдвічі, а за чисельністю артилерії – втричі сильніша, ніж дивізія фінської армії. Не вирівнювали співвідношення сил і збудовані фортифікації, які, в основному, були зосереджені на Карельському перешийку. Зокрема, із 66 бетонних дотів, розміщених вздовж оборонної лінії протяжністю 140 км – 44 були побудовані ще на початку 1920-х рр.

Новозбудовані теж виявилися не настільки міцними, щоб витримувати вогонь важкої артилерії [6, с.137]. Загалом фортифікаційні споруди Фінляндії на той час нараховували 344 бетонних та 1180 дерево-земляних стрілецьких укріплень [6, с.531].

Попри нечисленність, фінські війська завдавали чимало успішних контрударів, тому ворог зумів наблизитись до першої лінії оборони лише 2 грудня. За відсутності належної кількості протитанкових боєприпасів, у фінській армії створювались особливі протитанкові підрозділи, основним озброєнням яких були пляшки із запалювальною сумішшю. Активізувався партизанський рух. Лісиста місцевість не давала Радянській Армії реалізувати свою кількісну та матеріальну перевагу. Серйозною перешкодою була аномально холодна зима (мороз інколи сягав 46 градусів за Цельсієм, починаючи від 1828 р. подібну температуру вдалося зафіксувати лише двічі). Як наслідок, значні втрати загарбників на першому етапі засвідчили, що про захоплення Фінляндії упродовж 2-3 тижнів не могло бути й мови [6, с.144].

Зрив плану «блискавичної» війни К.Г. Маннергейм обґрунтовував помилками радянського військового командування, яке не врахувало основних факторів ведення війни проти Фінляндії: особливостей театру воєнних дій та військових сил противника. Якщо останній чинник можна було пояснити матеріальною слабкістю армії та можливостями промисловості, то не розуміти, що радянській армії доведеться наступати в глухій залісненій місцевості в умовах суворої зими було неможливо. Негативну роль відіграли політизація армії та політичні репресії, які негативно позначились на якісному складі військового керівництва, втраті ініціативності та здатності приймати самостійні рішення і брати на себе відповідальність [6, с.203].

У мемуарах К.Г. Маннергейма багато місця відведено детальній характеристиці боїв на всіх ділянках фронту. Не приховуючи їх важкий та кровопролитний характер, головнокомандувач акцентує увагу на прикладах мужності та героїзму солдатів та офіцерів фінської армії, що протистояли набагато чисельнішій армії окупантів. На кінець грудня, радянські війська були виснажені, артилерія не мала достатньої кількості боєприпасів, а танки - пального. Чимало солдатів обморозили кінцівки. В результаті збільшилась кількість відмов

йти у бій, за що винесено чимало смертних вироків. В таких умовах серед командування фінської армії все частіше стали звучати заклики до початку контрнаступу. Однак наступ, що розпочався 23 грудня, через значні втрати довелося зупинити. В цілому, перший місяць війни зафіксував результати, які були навіть кращими, ніж прогнозувало фінське командування. Армія продемонструвала, що вона здатна протистояти агресору [6, с.168]. Активну участь у війні на боці Фінляндії брали й іноземні добровольці з Швеції, Угорщини, Норвегії, Англії та ін. (всього було представлено 26 народів, загальною кількістю 11,5 тис. осіб) [6, с.188-189]. Важливу роль відіграла жіноча організація «Лотта Свард», більше 100 тис. її учасниць працювали як у тилу, так і на війні, віддано виконуючи найрізноманітніші завдання в царині медичної опіки та економічного забезпечення, а також у штабах та підрозділах зв'язку.

З початку лютого 1940 р. радянські війська розпочали новий наступ на Карельському перешийку з максимальною підтримкою артилерії та авіації. Вони зуміли налагодити співпрацю між різними родами військ, що проявилось в узгодженні артилерійського вогню із діями піхоти, а також більшій точності коригування вогню з аеростатів та танків. Для фінської ж армії на фінальному етапі війни головною проблемою була нестача живої сили. Фронт розтягнувся, тому всі доступні резерви вже були залучені, солдати на фронті були надто виснаженими. Тому, на думку керівництва, найкращим варіантом було зупинити військові дії. 13 березня 1940 р. о 11.00, після 105 днів боротьби верховним головнокомандувачем був підписаний наказ, в якому той дякував за проявлений героїзм фінським воїнам. В якості підтвердження відзначалось про 1500 знищених танків та понад 700 літаків. Було відзначено також самовіддану працю робітників тилу. Для усіх громадян обґрунтовувалась необхідність підписання мирного договору на достатньо суворих умовах [6, с.198-200].

Цікавим, на наш погляд, є, поданий автором, психологічний портрет окупаційних військ. На думку К.Г. Маннергейма *«російське командування здебільшого складалося з безстрашних людей з міцними нервами, котрих не хвилювали значні втрати»*. Особливо така байдужість була притаманна *«верхівці»*, що проявлялося в шаблонності та одноманітності оперативних задумів. Командування не

схвалювало самотійних маневрів і вперто, хоч би там що, трималося за першочергові плани» [6, с.203-204].

Значно детальніше фінський головнокомандувач подає характеристику радянського солдата. *«Російський піхотинець, – пише він, – був хоробрий, витривалий, задовольнявся малим, однак – безініціативний. На відміну від свого фінського супротивника, він масовий боєць, котрий поза контролем командування та без зв'язку зі своїми товаришами втрачає спроможність діяти. Через це росіяни, особливо на початку війни, вдавалися переважно до масованих атак, котрі під вогнем кількох вигідно розташованих наших кулеметів завершувались тим, що солдати до останньої людини лягали в землю. Та попри це, хвилі атак йшли одна за одною, але результат завжди був однаковий. Бувало навіть так, що росіяни під час бою, особливо на початку грудня, йшли на фінські мінні поля співаючи, ба навіть тримаючись за руки і зовсім не звертаючи уваги на вибухи та прицільний вогонь оборонців. Характерною рисою їхньої піхоти була подиву гідна фаталістична покірність. Російський солдат навіть не був сприятливим до зовнішнього впливу і швидко оговтувався від тимчасового потрясіння» [6, с.205-206].*

На переконання К.Г. Маннергейма пояснення згаданих явищ крилося в російській психіці. Не відкидаючи певну роль політичного терору, він стверджує, що пояснення перш за все варто шукати у жорстокій боротьбі російського народу з природою, що з часом виробила ту, незрозумілу європейцеві здатність терпіти скруту і протистояти їй, ту пасивну хоробрість та той фаталізм, котрі залишали відбиток на політичному розвитку. Серед негативних професійних рис російських солдат, автор відзначає: невисоку вправність у стрільбі; невміння орієнтуватись в лісистій місцевості; недостатня вправність на лижах [6, с.206].

Не менш важливими є, подані автором, тактико-технічні характеристики радянських військ. Зокрема, низьку оцінку він надає діям радянської артилерії. Незважаючи на те, що її технічне оснащення відповідало тодішнім вимогам, недостатня освіченість офіцерського складу зводила ці переваги нанівець. Початковий рівень стрілецької техніки й тактики війни здебільшого був елементарним та хаотичним, ще й погано узгодженим із діями піхоти. Щоправда в останній період війни, на його думку, покращилась точність влучання в ціль за рахунок

коригування вогню з аеростатів та управління за допомогою радіозв'язку з танків [6, с.207].

Розчаруванням для радянського командування називає автор бронетанкові війська. Вже самі умови фінської місцевості унеможливлювали масовані та глибокі удари. Врешті застосування танків звелось до тактичних зіткнень із піхотою, ціна яких була надто високою для агресора. В результаті було знищено та захоплено понад 1600 радянських танків, що складало майже половину з тих, які були використані у війні. Разом з тим, К.Г. Маннергейм змушений був визнати ефективну взаємодію танкових сил та піхоти на останньому етапі війни, внаслідок чого вдалося остаточно прорвати фінську оборону. Особливу роль при цьому відіграли танки вагою 28 та 45 тонн, озброєнні двома гарматами та 4-5 кулеметами [6, с.207].

До війни побутувала думка про високий рівень розвитку радянської авіації. Тож фіни були готові до того, що противник буде мати повітряну перевагу та завдаватиме нищівних ударів по військах, містах, заводах і мережах доріг. Однак, на думку автора, найгірші прогнози не справдилися. Відзначено, передусім, що наслідки репресій наклали негативний відбиток на кадровий склад керівництва та особового складу військово-повітряних сил СРСР. Крім того, у війні були використані старі моделі. Виробництво нових уповільнювалось, оскільки внаслідок політичних чисток із авіаційно-технічних установ та авіазаводів були вилучені кращі кадри. Так, бомбардувальна авіація була представлена двомоторними СБ-2 та ДБ-3, що розвивали швидкість до 410 км/год, а деколи – чотиримоторними ТБ-3, швидкість яких не перевищувала 280 км/год (в той час, коли новітні моделі того часу мали швидкість біля 480 км/год). Винищувальна радянська авіація мала на озброєнні модель І-16, що розвивав швидкість до 385 км/год. Однак запас бензину був розрахований лише на 1,5 год польоту, тому вони не могли супроводжувати бомбардувальників у тривалих польотах, що призводило до беззахисності останніх перед фінськими зенітками [6, с.209].

На значні втрати впливало також шаблонне, негнучке маневрування льотчиків, а також їх нездатність ухилятися від зенітного вогню. Частка збитих за допомогою зенітної зброї літаків становила близько 38%. К.Г. Маннергейм наводить приклад, коли пара фінських винищувачів у повітряному бою 6 січня 1940 р. в районі міста Куопіо зуміла знищити 7 радянських

бомбардувальників ДБ-3 [6, с.559]. Тому, на думку автора, радянська авіація не мала вирішального впливу на перебіг війни. В той же час, збитки, завдані цивільній інфраструктурі були значними, адже в сукупності радянська авіація скинула близько 150 000 фугасних і запалювальних бомб, сукупною вагою близько 7 500 тонн. Однак, дії авіації так і не могли суттєво вплинути на роботу фінських портів чи роботу залізниць чи основних магістралей [с. 210]. За даними К. Маннергейма, фінам вдалося підтвердити збиття 725 ворожих літаків, хоча загальні втрати радянської авіації він оцінює в 872 літаки, тобто майже 50% від тих, що брали участь у війні. Фінляндія втратила у війні 61 літак, що складало 21% [6, с.213].

Втрати особового складу окупаційних військ, вказані К.Г. Маннергеймом в наказі від 13 березня 1940 р., становили близько 200 тис. осіб [6, с. 213]. За останніми підрахунками російських істориків, безповоротних втрат Червоної армії у боях проти Фінляндії (вбиті, померлі, пропали безвісті) можна нарахувати приблизно 150 тис. Ще приблизно до 200 тис. були поранені, контужені та обморожені. Оскільки збереглася документація не всіх частин, то загальні втрати радянських військ можуть сягати 400 тис. і навіть більше [6, с. 213]. Втрати фінської армії К.Г. Маннергейм оцінює в 24 923 вбитих та 43 557 пораненими [6, с. 214].

На противагу цьому, виступаючи на сесії Верховної ради СРСР 29 березня 1940 р. народний комісар закордонних справ В. Молотов оприлюднив статистику радянського генерального штабу: 48 745 вбитих та 158 863 поранених радянських солдат, а також 60 000 вбитих та 250 тис. поранених фінських солдат [6, с. 213].

І все ж «військові здобутки» Червоної армії негативно позначались на авторитеті правлячих кіл та військового керівництва, тому потребували пропагандистських заходів. Одним із них було поширення серед населення міфу про «лінію Маннергейма». Радянські пропагандисти порівнювали цю систему оборони із французькою лінією Мажино та німецькою лінією Зігфріда, яких жодна армія не могла взяти приступом. Тому в радянській офіційній заяві радянський прорив визнавався «вчинком, котрий не має аналогу в усій історії воєн». Насправді ж, за свідченнями К.Г. Маннергейма, така лінія була збудована ще 20 років назад і складалася з нечисленних та поодиноких дотів, до яких, за його пропозицією було добудовано

ще два десятки нових. Однак її неприступність була результатом, передусім, стійкості та хоробрості фінських солдат. Напевно радянській пропаганді так було простіше обґрунтувати великі втрати своїх військ. На думку автора, радянське керівництво не зуміло засвоїти трагічні уроки цієї кампанії, тому що такі ж помилки будуть допущені згодом під час першого етапу німецько-радянської війни [6, с. 217].

Аналізує автор мемуарів і «фатальні помилки», яких допустилась Фінляндія у підготовці до війни. Однією із них К.Г. Маннергейм називає відсутність підготовленого резерву призовників, що призвело згодом до нестачі особового складу під час війни. Тому загибель недостатньо навчених солдат була платою за гроші, зекономлені у мирний час. Війна згодом навчила солдатів, але ціна була зависокою. Звернено увагу і на вади вишколу солдат, які не мали можливості завчасно опанувати тогочасну військову техніку. Проте найбільшою проблемою автор називає слабе матеріальне оснащення фінської армії. Існувала потреба в модернізації всіх родів військ, створення боєздатних танкових частин, придбання протитанкової зброї, закупівля сучасних винищувачів та зенітних батарей, забезпечення належної кількості артилерійських боєприпасів. Основною причиною такого стану було недостатнє фінансування урядом потреб оборони країни [6, с. 217].

Характеризуючи міжнародну дипломатичну підтримку Фінляндії в умовах агресії, К.Г. Маннергейм змушений визнати, що вона була недостатньою. Країни Скандинавії та США продемонстрували свою підтримку на переговорах у Москві, однак, на переконання автора, вона була неспіввідносною, порівняно із авторитетом цих країн. Запевнення в активній допомозі Фінляндії напередодні війни не виправдалися і з початку війни країна фактично опинилась у повній ізоляції. Найбільше, що змогла зробити у цьому випадку Швеція, це не оголосити офіційно про свій нейтралітет. Неочікувано вагомою, на думку автора, була підтримка США. Це стосувалося, передусім, висловлення Ф. Рузвельтом в публічній заяві своєї особистої позиції про те, що «уряд та народ Фінляндії можуть пишатися своїми діями, котрі викликали в уряді й народі Америки повагу та щонайтепліше співчуття». Проте значно важливішою була заява від 2 грудня 1939 р. про заборону експорту важливої сировини та промислових товарів до Радянського Союзу. Згодом ця заборона поширилася і на інші

товари (була знята лише 21 січня 1941 р.). Важливим було також виділення кредиту Фінляндії на суму 30 мільйонів доларів. Розпочалося широке постачання гуманітарної допомоги, організоване колишнім президентом Г. Гувером [6, с. 221-222].

«Моральною перемогою» для Фінляндії автор називає рішення Ліги Націй про виключення СРСР зі свого складу, щоправда при цьому представники скандинавських країн утрималися при голосуванні. Однак, на думку автора така б підтримка нічого не коштувала б, якби фінська оборона не вистояла. Лише самовідданий опір фінів агресії переконав інші держави в доцільності підтримки [6, с. 225].

Якщо із початку війни іноземні прогнози не були оптимістичними для Фінляндії, то з часом, натхнені силою опору, зарубіжні держави активізували надання матеріально-технічної допомоги фінам. К.Г. Меннергейм відзначає важливість надання військового спорядження Францією та Англією. Однак логістика постачань з цих країн була надто складною. Спочатку товари із заводів та складів перевозили до портів і там вантажили на фінські судна, які під прикриттям морського конвою прямували до норвезьких портів. Згодом товари залізничним шляхом перевозились до Торнію, де знову перевантажувались, оскільки у Фінляндії залізничні колії були іншої ширини. Загалом поставка спорядження лише до фінського кордону тривала більше місяця, крім того потрібен був час, щоб його доставити на фронт. Зважаючи на це, значну частину допомоги так і не зуміли доставити на фронт до кінця війни [6, с. 226].

В результаті Англія зуміла передати Фінляндії близько сотні винищувачів та розвідувальних апаратів, а також кілька десятків бомбардувальників «Брістоль Бленгейм». Франція надала 30 винищувачів «Моран» та близько 300 безвідкотних гармат. Окрім того, ці країни передали чимало стрілецької зброї, мін, торпед, засобів зв'язку, піонерного спорядження, протигазів, витратних матеріалів тощо. В результаті ці країни зуміли передати лише незначну частину того, що потребувала Фінляндія. До того ж значна частина обладнання було застарілим [6, с. 227].

Серед інших країн, що надали матеріально-технічну допомогу, К.Г. Маннергейм називає Швецію, яка надала 80 тис. гвинтівок, 500 одиниць автоматичної зброї, 85 протитанкових гармат, 112 польових гармат і гаубиць, 104 зенітні гармати, 50

млн патронів, 300 тис. артилерійських набоїв, 25 літаків, а також бензин та різноманітне спорядження. Від Італії вдалося отримати 30 винищувачів та незначну кількість зенітних гармат. Угорщина надала зенітну зброю, міномети, боєприпаси та ручні гранати. Бельгія передавала, здебільш, боєприпаси. Через заборону Німеччини перевозити вантажі через свою територію, доставку змушені були здійснювати через Францію та Англію. Автор спростовує інформацію про передачу Німеччиною зброї Фінляндії із захоплених польських трофеїв. Однак автор підтверджує отримання 44 винищувачів із США та спорядження із Іспанії, яке Радянський Союз раніше постачав республіканцям [6, с. 228].

Питання про відправку особового складу до Фінляндії вперше розглядалося на Вищій військовій раді західних країн 19 грудня 1939 р., однак спільної позиції не виробили. З середини січня французьке головнокомандування розробило масштабний план надання допомоги Фінляндії, котрий передбачав висадку підрозділів західних країн у Петсамо та захоплення деяких морських та повітряних баз із західного узбережжя Норвегії [6, с. 230].

Відчайдушний опір фінів та його міжнародна підтримка західними партнерами, значні втрати росіян та розуміння неможливого збройного захоплення Фінляндії змушували Кремль шукати способів завершити війну на вигідних для себе умовах. 29 січня 1940 р. із пропозицією про посередництво у переговорах радянське керівництво звернулось до Швеції. Однак в посланні, переданому через посередників йшлося про те, що Радянський Союз буде вимагати «додаткових гарантій безпеки своїх кордонів». У відповіді Фінляндія запевнила, що готова йти на поступки, однак за рахунок обміну територіями з обов'язковими відшкодуваннями за передану приватну власність. Радянська дипломатія в черговому посланні 5 лютого зазначила, що не бачить підстав для продовження переговорів, сподіваючись на успіх наступу, розпочатого 1 лютого [6, с. 235].

Після неодноразових невдалих спроб заручитися військовою підтримкою скандинавських країн, особливо Швеції, уряд Фінляндії, після попередніх консультацій з військовим керівництвом, 29 лютого вирішив продовжити переговори. Фінляндія все ще сподівалася на погоджену військову допомогу загальною чисельністю 57 500 солдат, що мала надійти з Англії та Франції. Однак 7 березня 1940 р. прем'єр-міністр Франції

Е. Даладьє своєю заявою дав зрозуміти, що на погоджену раніше інтервенцію сподіватися не варто. Тим більш, що уряд Швеції відмовився пропустити англійські та французькі війська через свою територію. В таких умовах фінська делегація 12 березня все ж підписала мирний договір [6, с. 225].

Умови укладеного договору були надзвичайно важкими. Площа переданої території становила 40 тис. кв. км із 12% населення. Це означало, що близько 500 тис. осіб мали покинути свої домівки. Частка цих територій в економічному житті, лісозаготівлях та промисловості становила близько 11 %. Зазнала сильного удару й стратегічна позиція Фінляндії. Новий кордон робив країну беззахисною, а договір обмежив свободу зовнішньополітичних дій [6, с. 243-244].

Розглядаючи Зимову війну в контексті конфліктів великих держав, К.Г. Маннергейм стверджує, що вона була вигідна західним державам, у котрих перехрещувались інтереси з Німеччиною щодо Скандинавії. Це нагадувало змагання, в яких перемогу мав отримати найшвидший та найсильніший. У цьому протистоянні французько-англійська коаліція значно відставала від німців готовністю до війни, адже їй бракувало єдиного політичного та військового командування. Так, лише через 2 місяці після початку війни західні держави узгоджено вирішили надати Фінляндії військову допомогу. Однак її реалізація попала в залежність від Швеції та Норвегії, від їхньої згоди пропустити війська через свої території [6, с. 245].

Якщо громадська думка в Англії та Франції спонукали уряди цих країн діяти на благо Фінляндії, то уряди у Стокгольмі та Осло не надавали достатнього значення тому народному рухові, котрий викликала агресія Радянського Союзу. Їх пасивна позиція на міжнародній арені без сумніву послаблювала політичні можливості Фінляндії. Під час переговорів у Москві восени 1939 р. уряд Швеції не вважав, що надання ефективної допомоги Фінляндії в його інтересах, а також, напевно, не вбачав у російських вимогах загроз для Швеції. Для автора мемуарів видається щонайменше дивним, що навіть після повномасштабного радянського вторгнення із планами захопити всю Фінляндію, у разі чого захоплена та комунізована країна ставала б серйозною загрозою для Швеції, погляди останньої не змінилися. Свою відмову у наданні військової допомоги Швеція аргументувала погрозами Німеччини. Однак, вивчивши документи після завершення Другої світової війни,

К.Г. Маннергейм переконався, що такий аргумент шведів був просто відмовкою, яка трималася на безпідставних здогадках та сумнівних чутках. Автор переконаний, що перебування радянських військ на фінському фронті було в інтересах Німеччини, і навряд чи їм була вигідною більшовизована Фінляндія. Засуджує автор і поведінку шведського керівництва під час переговорного процесу, коли у Фінляндії була можливість укласти його на більш вигідних умовах. Загалом політику Швеції в умовах радянсько-фінської війни автор вважає суперечливою. З одного боку, пасивна позиція шведського уряду як до, так і під час війни насправді підбадьорювала нападника, а з іншого боку, Швеція підтримувала Фінляндію, відправляючи сюди добровольців та значні обсяги спорядження. Крім того, вона організовувала масштабну гуманітарну допомогу [6, с. 251].

Радянсько-фінська війна, на думку К.Г. Маннергейма, стримала більшовизацію країн Балтії на 6 місяців, а Румунія отримала час поповнити своє озброєння. У міжнародному плані найважливішим із здобутків Талвісоти було зниження авторитету збройних сил Радянського Союзу, як наслідок їх мізерних досягнень. Наскільки таке знецінення військового потенціалу Радянського Союзу підштовхнуло Німеччину до нападу на СРСР, настільки ж результати війни мали гігантський, хоч і опосередкований вплив на розвиток подій у світі. Політичним результатом війни для самої Фінляндії, було, насамперед, збереження незалежності, здобутої дорогою ціною. Смертельна небезпека була відбита завдяки напруженню останніх сил цілої нації [6, с. 254].

Характеризуючи укладений мирний договір як кабальний, автор стверджує, що фінський народ може пишатися своїми Силами оборони, які під тиском переваги супротивника мали б здатися, але вистояли незламно. Фінляндія має бути вдячна військовим за те, що країна здобула мир, зберігши незалежність та не зганьбивши своєї честі. Народ надихала непохитна воля захищати свою свободу. Уряд, який витримав усі негаразди війни, керував долею держави і надалі. Для автора це було чи не найкращим свідченням одностайності та усвідомленням того, що вона боролася за добру справу [6, с. 255].

Отже, мемуари Карла Густава Маннергейма є важливим джерелом для вивчення радянсько-фінляндського збройного

протистояння, а також історії Фінляндії першої половини ХХ ст. загалом.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Носков А.М. Радянсько-фінляндська війна 1939-1940. Київ, 1990. 354 с.
2. Іванов В.О. Політика СРСР щодо Фінляндії у 1939-1944 рр.: історіографія: дис...канд. іст. наук. 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2017. 252 с.
3. Вехвіляйнен, Оллі. Фінляндія в Другій світовій війні: між Німеччиною і Росією / пер. зі швед. Є. Лохіна. Київ : Темпора, 2010. 247 с.
4. Мейнандер, Генрик. Історія Фінляндії, 1944. Війна, суспільство, настрої / пер. зі швед. Є. Король. Київ : Темпора, 2010. 295 с.
5. Лінгрен Астрід. Щоденники військового часу 1939-1945. Київ: Laurus, 2017. 340 с.
6. Маннергейм Карл Густав. Мемуари. У 2-х томах. Т.2 / з фін. пер. Назар Довжок і Ольга Ярешко; наук. ред. укр. вид. Михайло Слободянюк і Олег Фешовець. 2-ге опрац. вид. Львів: Видавництво «Астролябія», 2022. 624 с.

Олександр Неприцький, Сергій Молдаховський

ОЦІНКА АМЕРИКАНСЬКИМ ЕКСПЕРТНИМ СЕРЕДОВИЩЕМ ПОЛІТИЧНИХ ТА ЕКОНОМІЧНИХ ЗМІН У РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТЯГОМ 1991-1992РР.

У статті досліджуються думки, що панували в експертному середовищі США на початку 1990-х років щодо можливості демократичних перетворень в Російській Федерації після розпаду СРСР та ролі Росії в міжнародній політиці. Експерти сходилися на думці, що РФ мала великий дестабілізаційний потенціал – мілітарний і економічний. Закликали запобігти руйнівному впливу Росії на США і світ шляхом підтримки демократії і ринкових реформ, зазначали великі ризики повернення Росії до попередньої імперської практики.

Ключові слова: Росія, Сполучені Штати Америки, Джордж Буш (старший), Борис Єльцин, демократизація.

Імперська російська/радянська спадщина викликає посилений інтерес серед дослідників, особливо після